

CMENTARZYSKO JAĆWINGÓW

Osobliwością krajobrazowego rezerwatu przyrody „Cmentarzysko Jaćwingów”, położonego na Pojezierzu Suwalskim, są wytwory pracy ludzkiej, pradziejowe grobowce kamienne, zwane kurhanami. Rezerwat znajduje się w odległości 5 km na północ od Suwałk, przy szosie Suwałki — Szypliszki, na obszarze Nadleśnictwa Wigry, koło wiosek Studzienicza i Szwajcaria. Utworzony został w 1959 r. (Zarządzenie Min. Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dn. 31 X 1959 r.). Jest to uroczysko zwane od niepamiętnych czadców Białorogi i taką też nosi nazwę leśnictwo.

Suwalszczyzna do końca XIII w. była historyczną siedzibą południowych plemion jaćwieskich pochodzenia bałtyjskiego, którym nie udało się stworzyć własnego organizmu państwowego. Upadek Jaćwieży nastąpił w końcu XIII w. Zostali oni pokonani przez potężną antyjaćwieską koalicję książąt polskich i ruskich, przede wszystkim jednak przez Zakon Krzyżacki, który po podboju pobratymczych Jaćwingom Prusów parł na wschód. W rezultacie plemię to zostało zniszczone.

Ślad po nim pozostał jedynie w postaci licznych cmentarzysk kurhanowych rozrzuconych w rejonie jego dawnych siedzib, w tym również na Suwalszczyźnie. XIII-wieczną Jaćwież wyznaczały naturalne granice: wschodnią i północną sta-

nowił Niemen, południową Biebrza, zachodnią zaś Wielkie Jeziora Mazurskie.

Poza kurhanowymi cmentarzyskami pozostały jeszcze nieliczne prymitywne gródki refugialne, zwane grodziskami.

Ludność jaćwieska wyginęła w walce lub została uprowadzona przez Krzyżaków na półwysep Sambia. Tylko niedobitki uszły na pobratymczą Litwę czy pobliską Ruś Nadniemeńską. Osady jaćwieskie na kilka wieków wzięła na powrót we władanie puszcza. Dopiero później przybędzie na te ziemie nowy i obcy element: aktywni osadniczo Rusini z okolic nadniemeńskich oraz pracy z północy Litwini. Mazowszanie przybędą tu dopiero w końcu XVI w. i później, polonizując te ziemie.

W rejonie dzisiejszych wsi Szwajcaria, Studzieniczne, Osinki, na obszarze około 25 km² znajdował się w okresie rzymskim i wędrowek ludów jeden z jaćwieskich ośrodków plemiennych. Domniemana jego siedziba znajdowała się w rejonie wsi Osinki. Była to osada obronna, położona u podnóża małego gródka, usytuowanego na krawędzi wzgórza. Gródek nie był stale zamieszkały, a otoczony drewnianą palisadą dawał schronienie mieszkańcom osady w czasie napadu wroga. Innych urządzeń obronnych nie posiadał.

Cmentarzysko tej osady położone było ok. 1000 m na zachód od gródka. Zidentyfikowano 70 kurhanów. Jest to naj-

większe i najciekawsze cmentarzysko jaćwieskie na Suwalszczyźnie.

Na wzgórzu, wyraźnie wzniesionym na około 3—4 m ponad torfowiskiem, znajdujemy liczne kurhany płaskie, o średnicy od 4 do 20 m; ich wysokość wynosi około 70 cm od poziomu gruntu. Ciągną się one długim pasmem w dwóch rzędach, wzdłuż krawędzi wzgórza stanowiącego dziś rezerwat przyrody. Pozostała partia lasu, nie objęta rezerwatem, stanowi Bór Suchy, ciągnący się ku zachodowi.

Każdą jamę grobową o głębokości około 1,5 m pokrywa bruk — płaszcz kamienny. Płaszcze kurhanów zbudowane są z kilku warstw kamieni polodowcowych, otoczaków, zwanych kamieniami polnymi, o średnicy ok. 30 cm i dopasowanych do siebie. Płaszcz kamienny każdego kurhanu jest obrzeżony kręgiem większych głazów. Jamy mieszczą przeważnie po jednym pochówku szkieletowym; szkielety ułożone są głowami w kierunku północnym.

Groby te są bogato wyposażone w broń, uprzęż końską, ostrogi, tarcze, narzędzia pracy, ozdoby kobiece z tradycyjnymi kablączkami skroniowymi. Dostojniejsi wojownicy grzebani byli wraz z końmi. Szczególnie bogate wyposażenie miał odkryty tu w 1956 r. grób nazwany książęcym, a kryjący przypuszczalnie zwłoki naczelnika plemienia czy rodu. Inne groby tego typu zostały obrabowane przez następne pokolenia jaćwieskie dla pozyskania broni czy narzędzi pracy lub też obrabowano je współcześnie. Groby pochodzące z późniejszego okresu mają wyposażenie coraz uboższe. Najstarsze groby typu szkieletowego pochodzą z III w.

Na przełomie IV i V w. następuje zmiana obrządku grzebalnego, zaczynają się pojawiać groby ciałopalne. Ewolucja obrządku grzebalnego odbywała się powoli. Może początkowo ciałopalenie stosowano wobec mężczyzn — wojowników? Spalano na ognisku zmarłego, składając kości nadal w prostokątnej jamie grobowej typowej dla grobu szkieletowego,

później zaś w urnach popielnicowych, już po kilka czy kilkanaście w jednym grobie. Coraz bardziej zmniejszano jamę grobową, nakrywaną płaszczem kamiennym. Często składano urny popielnicowe we wcześniejszych jamach grobów szkieletowych. Początkowo w grobach ciałopalnych składano dary. Na cmentarzyskach najpóźniejszych zupełnie brak wyposażenia grobów popielnicowych.

Okolo VII w. naszej ery osada obronna — punkt osadniczy w Osinkach oraz cmentarzysko w Szwajcarii — Studzienicznej — zostają opuszczone. Kończy się okres wspólnoty pierwotnej. Jaćwieska grupa osadnicza z książęcą siedzibą w Osinkach przesuwa się przypuszczalnie o kilkanaście kilometrów na północny-zachód, gdzie w bardziej dogodnych warunkach geograficznych i obronnych, w okolicy jeziora Szurpiły, zakłada nowy zespół osadniczy. Potężna i malownicza góra zamkowa, otoczona wodami kilku jezior, stać będzie przez kilka wieków na straży przypuszczalnie nowoutworzonego dużego centrum plemiennego południowych plemion jaćwieskich. Ośrodek ten będzie istnieć aż do upadku Jaćwieży.

Kompleksowa Ekspedycja Jaćwieska, działająca w ramach Białostockiego Towarzystwa Naukowego, prowadzi nieprzerwanie od 20 lat badania archeologiczne w osadzie. Pozwalają one poznać kulturę materialną i duchową, w tym szczególnie stosunki produkcji, zwyczaje grzebalne, właściwości demograficzne, a na tym tle całokształt stosunków społeczno-gospodarczych tajemniczej Jaćwieży w okresie rzymskim i wędrowek ludów. Co rok zjeżdżają się do rezerwatu polscy archeologowie rozmiłowani w tym pięknym regionie, zamieszkują w małym barczku drewnianym, bez światła elektrycznego. Wówczas na masztach powiewają flaga polska i szwedzka, gdyż członkiem ekspedycji jest znany szwedzki slawista, prof. Olaf Knut Falk, z uniwersytetu w Lund, wielki przyjaciel Polaków. Z pomocą archeologom przychodzi antropolodzy z prof. Dzierżykray-Rogalskim

na czele, botanicy, zoologowie. Botanicy prowadzą ciekawe badania paleontologiczne.

Rosnące dziś na kurhanach kilkusetletnie świerki i sosny zostają niestety w czasie eksploatacji kurhanów wycięte. Jamy grobowe wraz z płaszczem kamiennym po zakończeniu eksploatacji są na powrót zasypywane oraz zakrywane warstwami tych samych kamieni, które — układane rękami Jaćwingów — tworzyły niegdyś grób kurhanowy. Kurhany, wraz z małą co rok urządzaną ekspozycją o tematyce jaćwieskiej, są udostępniane turystom.

Na podstawie przeprowadzonych badań w rejonie osadniczym Osinki oraz cmentarzyska Szwajcaria — Studzieniczne można przypuszczać, że Jaćwingowie — wbrew twierdzeniom zawartym w niektórych źródłach pisanych — byli pod względem kultury materialnej zespołem plemion stojących na wysokim szczeblu rozwoju. Demokracja wojenna była panującą formą ustroju. Jaćwingowie byli ludem rolniczym o rozwiniętej hodowli zwierząt a przede wszystkim świń, owiec i tarpanów. Zwierzęta wypasali na rozległych łąkach lub w lasach. Nie byli wcale ludem utrzymującym się z rzemiosła wojennego.

Na wypalanych skrawkach puszczy powstawały pola uprawne, na których siano jęczmień i pszenicę. W odkrytym na tym cmentarzysku grobie rolnika z III w. n. szej ery znaleziono wyposażenie, składające się z radła okutego łopatkową radlicą, co potwierdza hipotezę o sprzężonej uprawie roli. Znaleziony tu także koser służył przypuszczalnie do wycinania krzewów i zarośli. Domniemane pola uprawne punktu osadniczego w Osinkach znajdowały się na południu od gródka i osady.

Jaćwingowie mieli rozwiniętą produkcję metalurgiczną, choć nieobecny był import, co potwierdzają prace archeologiczne, prowadzone na tym cmentarzu.

Rejon wsi Szwajcaria — Studzieniczne — Osinki, podobnie jak cała Suwalszczyzna,

jest bardzo ciekawy pod względem krajobrazowym. To zdecydowało o utworzeniu w 1968 r. w północnej części Suwalszczyzny, tuż za rezerwatem, Suwalskiego Parku Krajobrazowego.

Tu przebiega równoleżnikowo granica dwóch krain geograficznych, będących dziełem ostatniego bałtyckiego zlodowacenia, którego formy są tu, jak nigdzie w kraju, żywe, wyraźnie zachowane. Skutkiem postępu i oscylacji lodowca, wytworzył się swoisty i bogaty krajobraz. Około 1,5 km na północ od rezerwatu „Cmentarzysko Jaćwingów” rozpościera się wielkie pasmo moreny czołowej, tworzącej malowniczą krainę, z licznymi pagórkami i małymi jeziorami, przeważnie bezodpływowymi, z pięknym dużym jeziorem Hańcza, którego pochodzenie budzi dotychczas spory. Został tam również utworzony rezerwat tego samego typu.

Na północ od rezerwatu przyrody „Cmentarzysko Jaćwingów” znajdziemy liczne wykształcone formy rzeźby glacialnej, jako ciągi morenowe lubu — niemeńskiego, drumliny, kemy. Tam też łądolód rozładował wśród ukształtowanej pagórkowatości bogaty materiał skalny. Liczne rumowiska skalne dostarczały wielu pokoleniom cennego materiału budowlanego: Jaćwingom — do budowy kurhanów i wałów obronnych gródków, współczesnym mieszkańcom — materiału do budowy dróg, mostów a nawet budynków inwentarskich zagród wiejskich.

Rezerwat „Cmentarzysko Jaćwingów” położony jest na terenie falistym na morenie oscylacyjnej, na sandrze.

Na południe od rezerwatu zalega pasmo moreny dennej z wielkim jeziorem zaporowym Wigry i tuż za nim wielki obszar sandrów — Równina Augustowska, której poziom ku południowi coraz bardziej obniża się, osiągając na wysokości Biebrzy górnej poziom najniższy. Występuje tu bogata sieć wodna z Czarną Hańczą na czele, dzieło wymienionego zlodowacenia. Obszar ten pokrywa zwarcie Puszcza Augustowska.

Rezerwat przyrody „Cmentarzysko Jać-

wingów" położony jest w partii lasu suchego o obszarze do 10 km², którego niższe partie stanowi bór świeży, objęty rezerwatem. Wyższe partie stanowią wyniosłe sosny i świerki; partie niższe buduje trzmielina, leszczyna, dereń świdwa, kalina, bez czarny. Podszycie płatowe tworzą borówka czernica, brusznicza, borówka, malina-kamionka, wawrzynek wilczelyko. Występuje tu licznie sasanka, przylaszczka mącznica, naparstnica, podkolan biały i lilia złotogłów.

Na wschód od wzgórza z cmentarzyskiem Jaćwingów, tuż u jego podnóża, leży torfowisko niskie oraz wypływa ciek Kamionka, który przepływając zasila torfowisko w wodę. Występuje tu fragmentarycznie wykształcony, typowy ols, o budowie kępiastej, którego drzewa a szczególnie olsza czarna, zostały współcześnie wycięte przez człowieka, wydobywającego torf. Poza tym spotykamy tu liczne turzyce, kosaciec, palkę wodną, bobrek trójlistny, knieć błotną i inne.

Od III do V w., kiedy istniał w tym rejonie jaćwieski punkt osadniczy, zaszły w krajobrazie wielkie przemiany. W czasach gdy zamieszkiwali tu Jaćwingowie klimat był łagodny i ciepły, optymalnie wilgotny dla egzystencji lasów liściastych

i upraw polowych. Wówczas to pagórkowate tereny Suwalszczyzny pokrywały zwarcie puszcze, rzadko wypalane przez Jaćwingów na pola uprawne. Większość dzisiejszych torfowisk stanowiły jeziora; nad jednym z nich położona była osada w Owsinkach. Dzisiejsze torfowisko opisane wyżej, a położone na zachód od grobów kurhanowych, stanowiło również jezioro o brzegach torfowych. Potem około XIII w. nastąpiło na tym obszarze oziębienie, które spowodowało zwiększenie ilości świerka i zupełny zanik buka.

Dawno już, bo w XVII—XVIII w., obszar ten został przez człowieka odlesiony, z wyjątkiem wielkiego obszaru sandrów, nie nadającego się do uprawy, który dziś pokrywa Puszcza Augustowska. Pozostał tu tylko niewielki, liczący około 10 km² obszar leśny, gdzie na bielicach porasta bór suchy z niższą partią — rezerwatem przyrody w borze świeżym.

Rezerwat został utworzony w celu zachowania — ze względów naukowych i dydaktycznych — boru świeżego wraz z cmentarzyskiem Jaćwingów. Rezerwat przyrody, tajemnicze cmentarzysko wkomponowane w świeży bór, stanowi bardzo interesujący element w krajobrazie pięknego Pojezierza Suwalskiego.

BIBLIOGRAFIA

Antoniewicz J. — „Zarys pradziejów w powiecie suwalskim. Studia i materiał do dziejów Suwalszczyzny”, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok 1965.

Antoniewicz J., Kaczyński M., Okulicko J. — „Wyniki przeprowadzonych w 1956 r. badań na cmentarzysku kurhanowym w Szwajcarii, powiecie Suwałki”, „Wiadomości archeologiczne”, tom XXV/1958.

Czczuga B. — „Osiągnięcia woj. białostockiego w zakresie ochrony przyrody”, „Acta Baltica Alarica”, wyd. BTN.

Czczuga B. — „Uchwała WRN w Białymstoku dotycząca ochrony przyrody”, „Chrońmy Przyrodę Ojczystą”, nr 1/69.

Dzierżykray-Rogański T. — „Osiągnięcia w zakresie badań antropologicznych na Białostoczczyźnie”, „Acta Baltica Alarica”, Suplement do t. VII/71.

Jaskanis J. — „Z problematyki dotychczasowych badań archeologicznych na obszarze górnego dorzecza Czarnej Hańczy”, „Acta Baltica Alarica”, t. 1/61, wyd. BTN.

Kamiński A. — „Jaćwież, terytorium, stosunki społeczno-polityczne”, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1953.

Kondracki J. — „Środowisko geograficzne Polski”, PWN 1961.

Okulicz J. — „Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w 1959 r. na osadzie i grodzisku w Ostnkach”, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XX i XI/1963.

Pachucki Cz. — „Moreny czołowe płn. wsch. Polski”, PIG, Buletyn 85, Warszawa 1952.

Pietkiewicz S. — „Pojezierza zachodniej Suwalszczyzny”, „Przegląd Geograficzny”, t. 7/28.

Stasiak J. — „Badania nad starożytnym krajobrazem Pojezierza Suwalskiego w rejonie Szwajcarii”, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok 1962.